

Eesti raamatu suurjuubeli avapäev Tartu Ülikooli raamatukogus

Marianne Marlene Tiik
raamatukoguhoidja

30. jaanuaril 2025 algas eesti raamatu aasta, millega märgiti 500 aasta möödumist esimesest eestikeelsest trükisest. Kuigi raamatuaasta algust tähistati paljudes kohtades üle Eesti, oli Tartu Ülikooli raamatukogu sel päeval sündmuste keskpunkt, kus toimus juubeliaasta pidulik avatseremoonia ja -konverents. Ka aastal 2000, mil tähistati eesti raamatu 475. sünnipäeva, peeti tookordne kahepäevane konverents Tartu Ülikooli raamatukogus.

Konverentsi ettevalmistamist alustasime viiekesi: Krista Aru, kes eelnevalt oli juba eesti raamatu aasta peakomitee liige, Kristhel Haak ja Marianne Marlene Tiik Tartu Ülikooli raamatukogust ning Priit Rohtmets ja Urmas Nõmmik Tartu Ülikooli usuteaduskonnast. Mõtte ütles välja Priit Rohtmets 10. mail 2024 Eesti Kirikuloo Seltsi korraldatud konverentsi „500 aastat reformatsiooni algusest Liivimaal“ vaheajal ning me ülejäänud haarasime selle lennult – olime kõik juurelnud, mida saaks eesti raamatu juubeli tähistamiseks teha. Pärast Krista Aru lahkumist ametipostilt liitus meiega raamatukogu uus direktor Jaanika Anderson. Konverentsi raamistasid samal päeval pidulikud sündmused: sellele eelnes eesti raamatu aasta pidulik avatseremoonia Vabariigi Presidendi osalusel ja järgnes raamatunäituse „Õpetusest võrsub iva. Eestikeelsest loengukonspektist kõrgkooliõpikuni“ avamine. Konverentsiga tähistas raamatukogu ühtlasi oma kunagise direktori, Eesti rahvusbibliograafia koostamise algataja Friedrich Puksoo päeva, jätkates nii aastatepikkust

traditsiooni tutvustada avalikkusele raamatute ja raamatukogundusega seotud teemasid.

Päev algas juba kell 8.22, kui päike Tartus tõusis ja Toomemäel, meie raamatukogu ajaloolise kodu (tänapäevase Tartu Ülikooli muuseumi) kõrval Kristjan Jaak Petersoni ausamba juures hõikas president Alar Karis välja aasta kirjandusõpetaja Ivika Heina nime.

Kell 10.45 avas Tartu Ülikooli raamatukogu fuajees ukse Utopia Saatkond – positiivse ebakindluse, julge mõtte ja taltsutamatu kujutlusvõime kaitseala. Algava raamatuaasta puhul pühiti 30. jaanuaril saatkonna raamatariilult tolm tegemaks ruumi sõnavõttudele, mis heitsid 500 aasta kaugusele küünitava pilgu raamatutele, lugejatele ja kirjakultuurile aastal 2525, mil pühitsetakse eesti raamatu esimest millenniumi. Sõna said Lemmit Kaplinski, Contra, Jüri Talvet, Maarja Vaino, Mart Velsker, Inga Lunge, David Vseviov, Ave Taavet, Hanna Linda Korp, Talis Bachmann, Kauksi Ülle, Lilli Luuk, Tõnis Vilu, Tiit Hennoste, Marko Mägi, Mette Mari Kaljas, Berk Vaher, Meelis Friedenthal, Mehis Heinsaar, Johanna Ross, Krista Kaer, Arne Merilai, Saara Liis Jõerand, Jan Kaus, Toomas Kiho, Ivika Hein, Toomas Jürgenstein ja Reet Hiiemäe. Pretendeermata ülevaatele ehk hoomamatu hoomamisele tasub mõttelendude illustreerimiseks siiski tuua mõned näited.

Lilli Luuk ärkas unest kauges tulevikus, kui ilm ja inimesed tema ümber olid tundmatuseni muutunud. Ainult üks asi oli tuttav – tal oli käes raamat. Pärast

lõplikku virgumist vaatas ta usaldusväärsest allikast ehk 1929. aastal ilmunud „Täielikust unenägude seletajast“ järele, mida sellest arvata. Raamatu unes nägemine tähendab head.

Meelis Friedenthal valutas majanduslikult mõeldes südant tohutute kulude pärast, mida üha kiiremini levivad vaimse tervise probleemid meie ühiskonnale kaasa toovad. Asjatundjate andmeil on raamatute lugemine ärevuse vastu nii profülaktika kui ravina kaugelt efektiivsem kui muusika kuulamine või jalutamine. Raamatuaasta puhul peaks riik igasse trepikotta prügi sorteerimise juhise kõrvale riputama instruksiooni, et iga elanik peab vähemalt pool tundi päevas raamatut lugema. Koolilastel võiks iga nädal olla lugemistund, kus raamatu kõrvale saaks krõmpsutada ökoloogilist porgandit või maheõunu. Lugemine on kõige mõistlikum asi, mida inimene võib teha nii iseenda kui teiste maksumaksjate heaks.

Jan Kaus nägi parimaid raamatuid kui omamoodi ajamasinaid, mis jõuavad kõikide ajakihtideni, mida ühendab võime muuta ajalised ületamatused võrdsest ligipääsetavaks ja muuta huvitavaks ja väärtuslikuks kõik mõeldavad ajajärgud ning -hetked, olgu need siis ajalooliselt tõetruud või vaimusilmas välja mõeldud. Seega on raamatud nii aja kui ajatuse masinad.

Tiit Hennoste kujutas vaimusilmas ette aega, kui ülikooli peahoone on juba aastasadu tagasi veepõhja vajunud, kuid Toomel, vanas raamatukoguhoides, on klaaskupli all ikka veel loetav raamat ning akna all asutab Kristjan Jaak end teele, et Riimaa rahvale sõnumit viia.

Ivika Hein oli eestlaste soomeugrilikust alalhoidlikkusest ning jonnist lähtudes kindel, et „Tõde ja õigus“ on 500 aasta pärast jätkuvalt kooliprogrammis. Samal ajal on Jakob Hurda kogud kirjandusmuuseumis juba peaaegu läbi uuritud ning nende hulgest leitud mõjusamad loitsud on kaetud riigisaladusega, sest need on sajandite jooksul kujunenud Eesti riigikaitse selgrooks. Eestis on seadusega kehtestatud neljapäevane töönädal,

sest lisaks kahele puhkepäevale on igaühel õigus ühele lugemispäevale.

Arne Merilai kinnitas Emakeele Seltsi selget seisukohta, et igaüks võib Eesti Raamatu Aasta läbiva suure esitähga kirjutada. Ta aitas kõigil aja kulgu tajuda, passitades 25 aasta taguseid raamatuteemalisi kalambuure tänapäevasesse kultuuriruumi.

Berk Vaher arvas, et eesti raamatu 1000. aastapäeva tähistamise teokssaamine on meie endi kättes, sõltudes meist igaühe valikutest siin ja praegu.

Utopia Saatkond lõpetas oma päeva vestlusringiga, kus osalesid füüsik Jaak Kikas, kirjandusõpetaja Ivika Hein, kuraator ja kunstnik Joanna Hoffmann, kirjanik Jan Kaus ja disainer Maria Muuk.

Pidulik juubeliavatsereemoonia algas meie raamatukogu konverentsisaalis kell 11.30 raamatuaasta peakomitee aseesimehe Toomas Kiho juhatusel.

Vabariigi president **Alar Karis** tuletas oma sõnavõttus meelde okupatsioonivõimude katseid neile ohtlikena tundunud eestikeelsete raamatute hävitamisega eesti rahva mälu kustutada. Ajaloolises plaanis jäi peale eesti vanasõna „Mis kirjutatud sulle, ei välja raiuda saa kirvega“. Ta meenutas

Avatsereemoonia ja -konverentsi juhtis eesti raamatu aasta peakomitee aseesimees Toomas Kiho. Foto: Andres Tennus

riigivanem Konstantin Pätsi sõnu eesti raamatu 400. aastapäeva tähistamisel 1935. aastal. Päts arvas toona, et kõige õigemaks mälestusmärgiks eesti rahvale oleks eesti ema kuju, kes oma lapsi lugema õpetab. „Oleme meie siis selline rahvas, kus igaüks loeb,“ lõpetas raamatuaasta patroon Alar Karis.

Ülikooli rektor **Toomas Asser** alustas tagasivaatega 25 aastat tagasi samas saalis toimunud kahepäevasele raamatuaasta avakonverentsile. Toona märkis ajaloolane Voldemar Miller: „Trükitud raamat teeb rahvad kirjaoskajateks ning sünnitab sellega palju kaasateadajaid ning kaasamõtlejaid.“ Trükitud raamat on vaieldamatult olnud rahva ühendaja. Virtuaalruumis, vastuoksa, kogunevad ühtmoodi mõtlejad eri kõlakodadesse, mille vahele kerkivad seinad.

Tartu Ülikooli raamatukogu kauaaegse direktori Friedrich Puksoo 135. sünniaastapäeva puhul andis rektor ka üle järjekorras 25. Puksoo preemia, millega tunnustati **Malle Ermelit**, meie kolleegi ülikooli raamatukogust, monograafia „Tartu Ülikooli raamatukogu 220“ eest.

Tartu linnapea **Urmas Klaas** meenutas president Lennart Meri sõnu 25 aasta tagusel konverentsil: „Raamat on meie rahvuse isa ja ema.“ Klaas nimetas lugemisostkust ning sõprust raamatutega ellujäämise kunstiks.

Puksoo preemia laureaat Malle Ermel, kes pälvis selle monograafia „Tartu Ülikooli raamatukogu 220“ eest. Foto: Andres Tennus

Haridus- ja teadusminister **Kristina Kallas** leidis, et omakeelne kirjasõna annab järjepidevuse tunde, mis on inimesele elamiseks väga tähtis. Kallas hindas meie tänaseks oluliseks ülesandeks järjepidevuse jätkumise tarvis ka masinale eesti keel selgeks õpetada, et tehisaru meiega tulevikus just eesti keeles suhtleks.

Raamatuaasta peakomitee esimees kultuuriminister **Heidy Purga** sedastas, et iseseisev Eesti riik on rajatud meie raamatukultuuri vundamendile. Ta tutvustas peakomitee koostatud ülevaadet kogu kolmeteistkümne kalendrikuu pikkuse raamatuaasta jooksul toimuma planeeritud üritustest.

Eesti Panga esindaja **Rait Roosvee** esitles „hetk tagasi“ käibele lastud kaheeurost pühendumünti „Eesti raamat 500“. Esimesed õnnelikud said endale fuajees otsemaid münti ja mündikaardi soetada. Seejärel tutvustas Omniva juhatuse esimees **Mart Mägi** raamatuaasta postmarki, mis koos esimese päeva ümbrikuga samuti konverentsisaali ukse taga kättesaadavaks tehti. Kuigi postmark polevat tänapäeval enam kuigivõrd levinud maksevahend, nimetas Mart Mägi Eesti marke üheks oluliseks kultuurikapsliks, mis meile tähtsaid mõisteid laia maailma viib ning alal hoiab.

Konverents, mida juhtis samuti Toomas Kiho, hõlmas nelja teemaplokki: I – Raamatute raamat, II – Raamat on raamat, III – Raamat ja Eesti teadusmõtte, IV – Raamat kui vabadus. Ettekandjad heitsid pilgu nii 2000 aasta taha minevikku kui vähemasti 500 aasta kaugusele tulevikku. Tippteaduslikke analüüse rikastasid isiklikud mälestused raamatutest tõukunud emotsionaalsetest tõe tabamise hetkedest. Teemaaliselt pakkus konverents – nagu tänapäeval kombeks hinnata – 360-kraadist vaatenurka ja enamgi veel.

Kuulda sai, milles seisneb köidetud raamatu tähtsaim eelis papüürusulli ees ning kuidas just kristlased seda revolutsioonilist üleminekut tagant tõukasid. Kiretule faktilisele analüüsile tuginedes tunnustati valehäbita luteri kiriku rolli eestikeelse kirjasõna sünnis ning saksa emakeelega kiriku-

õpetajate juhtivat panust ühtse eesti kirjakeele väljaarendamisel. Uhkusega toodi esile Tartu Ülikooli otsustavat osakaalu emakeelsele õppe- ja teaduskirjandusele üleminekul ning selle maailmatasemele tõstmisel. Ei saadud üle ega ümber eesti keele, rahvusliku meele ning mõttevabaduse seostest emakeelse raamatuga. Raamatut vaadeldi kõigis tema esinemisvormides ja -kujudes, tähelepanu jagus nii e-raamatule kui köitekunstile. Langevate trükitiraažide sünnitatud murele leiti leevendust asjaolus, et kõiki tänase klassikalise raamatu põhifunktsioone ei suuda ettenähtavas tulevikus täita ükski teine esitusvorm. Enamik ettekandeid on tervikuna ära trükitud ajakirja Akadeemia raamatuaasta erinumbris (juuni 2025).

Tarmo Toom Varakristlik Piibel

Teoloog Tarmo Toom alustas ettekannet tõdemusega, et esimestel kristlastel Piiblit ei olnud. Piibli kui raamatute raamatu saamislugu ulatub läbi sajandite, olles oluliseks osaks tänapäevase raamatukultuuri sünnist.

Varakristlikul perioodil kirjutati arvukalt religioos- seid tekste, millest nii mõnedki on tänapäevani säilinud oma esialgses vormis ehk papüürusrulidena. Neist osa leidis kristlaste regionaalsetes kogukondades jumalateenistuste käigus enam kasutamist ning kujunes seeläbi teistest autoriteetsemaks. Samas võis üks ja sama algtekst ümberkirjutamise ja tõlkimise käigus võtta mitmeid erinevaid kujusid.

Tänase meile kui läänekristlastele tuttava Piibli tekstide valik, kodifitseerimine ning kanoniseerimine läbis mitmeid etappe. Näiteks on meil tänaseks olemas teated vähemalt 32 evangeeliumi kohta, kuid Uues Testamendis leidsid neist lõpuks koha vaid nelja kanoonilised tekstid.

Oluliseks pöördepunktiks sai 2. sajand, kui uuen- dusmeelest ja erinemissoovist kantud kristlased valisid enda religioossete tekstide eelistatud vormiks koodeksi ehk kindlas järjekorras ühest

Teoloog Tarmo Toom. Foto: Andres Tennus

servast kaante vahele köidetud kahekülgsed käsikirjalehed. Teine pöördepunkt langes aastaile 1452–1456, kui Gutenberg esimese Piibli trükkis – trükitud raamatu kõik eksemplarid olid identsed. Piibli trükkimine lõppes Gutenbergile laostumise- sega, kuid trükikunst puhkes õitsele ja raamatute levik kasvas plahvatuslikult.

Ühtegi teist raamatut pole rohkem ümber kirju- tatud ning trükitud ega nii palju illustreeritud. Ükski teine raamat pole genereerinud sedavõrd ohtralt erinevat kunsti. Ka see teeb Piiblist raamatute raamatu.

Kui vana kombe kohaselt suudeldi liturgia käigus trükitud evangeeliumiraamatut, siis tänapäeval tõstetakse mõne megakiriku jumalateenistusel mobiil ja antakse oma truudusevanne selles leidu- vale piibliäpile. Kas Piiblist saab kunagi ka äppide äpp, näitab tulevik.

Kristiina Ross Piiblitõlge ja eesti kirjakeel

Keeleteadlane ja tõlkija Kristiina Ross nentis sisse- juhatuses, et eesti keel kuulub nende keelte hulka, kus kirjakeel sündis alles koos trükitud raama- tuga, seda luteri kiriku õpetuslikust vajadusest tagant tõugatuna, sest luteri kirikus pidi iga mees ja naine oma asjad jumalaga ise sirgeks ajama ning see nõudis oskust ja võimalust jumalasõna

Keeleteadlane ja tõlkija Kristiina Ross. Foto: Andres Tennus

lugeda ning mõista. Seetõttu kandis kirik hoolt, et usuliselt olulised tekstid ja lõppeesmärgina terve Piibel saaksid niipea kui võimalik tõlgitud ning ära trükitud kõigi tema kiriklikul territooriumil elavate rahvaste keeltes.

Ajastuomases ülirasvõttes sai trükitud Piibel ka iga rahva kirjakeele kaanoniks. Saksamaal aitas Martin Lutheri 1534. aastal ilmunud piiblitõlge ülemsaksa keele tema ajaloolisele võidule alam-saksa keele üle, mis ka Põhja-Saksamaaga tihedamalt seotud Eestis seni enim kõneldud oli. Sama kordus ka Eestis. Ehkki Andreas ja Adrian Virginiuse tõlgitud „Vastne testament“ ilmus 1686. aastal

Kirjanik Tõnu Õnnepalu. Foto: Andres Tennus

esimesena lõunaeesti keeles, tõusis pärast Anton Thor Helle ja Eberhard Gutsleffi tõlgitud tervikliku Piibli ilmumist 1739. aastal põhjaeesti keeles just viimane kogu eesti rahvast ühendava kirjakeele staatusesse.

Ebamugavustunnet trotsides tuleb õigeks võtta, et eesti kirjakeele selle tänapäevani kestma jäänud vormis löid võõra emakeelega inimesed. Loomulikult tekitab Piibli esmatõlkijate päritolu kahtlusi selle kvaliteedi osas. Tänapäevane analüüs kinnitab meile kättesaadavate andmete põhjal siiski, et tegemist oli omas ajas silmapaistva, säravalt hea, üllatavalt täpse ning samas rahvakeelse tõlkega, mis igati vältis lõivu maksmist tõlkijate saksa emakeelele. Piiblitõlkega vormistatud kirjakeelest sai eestlaste hariduslik innustaja, mille mõju võtab parimini kokku tsitaat tõlkest endast (1Sm 2:8):

Ta tõstab waest ülles põrmust, ta üllendab santi senniko peält, et ta neid nende üllematte kõrwa panneb istuma, ja annab au järje neile pärris-ossaks.

Tõnu Õnnepalu Pühad kirjad ja nõiasõnad

Kirjanik Tõnu Õnnepalu ettekanne keskendus raamatu kahetisele loomusele. Kõige lihtsamalt defineeritava dualismivariandi puhul on raamat ühelt poolt asi ja teiselt poolt sõna.

Raamatu kui asja väärtus on eestlase silmis viimase 500 aasta jooksul läbinud teekonna äärmusest äärmusesse. Esiotsa oli käsikirjaline raamat hindamatu väärtus, mida maarahvas parimal juhul vaid kaugelt, preestri käte vahelt näha sai – sedagi vaid selle õnne korral, kui nende kirik või preester piisavalt jõukad olid. Tänapäevane eestlane, vastuoksa, seisab teinegi kord silmitsi oma siit ilmast lahkunud hõimlasest, kolleegist või tuttavast maha jäänud isikliku raamatukoguga, millega ta ühtäkki midagi peale hakata ei mõista, kui taaskasutusse saatmine välja arvata. Sama probleemi ees seisab päevast päeva enamik meie rahvaraamatukogudest, sest

lugejatele arvukates eksemplarides tellitud menu- raamatud muutuvad aasta või paari pärast asjatult riiuleid koormavaks ballastiks. Lugeja otsib alati midagi uut – kui kohustusliku kirjanduse lugemise- ga painatud koolilapsed välja arvata.

Otsimine on võtmesõna raamatu teise ehk sisu- poole käsitlemiseks. Lugeja loodab leida midagi, mis teda elus edasi aitaks, olgu see siis tarkus, oskus, mõistmine või hingerahu. Alguses, tõukudes ladinakeelsest kirikuraamatust ette loetud armu- lauavormelist, arvati raamatus peituvat nõiasõnu, mida peegeldab tänini käibel olev sõna „hookus- pookus“. Peagi hakkas juurduma arusaam, et need õiged sõnad on raamatus ära peidetud või hoopis teise raamatusse peidetud. Nii ostab ka tänapäeva eestlane oma riulis puhkavate õpetusraamatute „Kuidas võita sõpru ja saada miljonäriks“ asemele järgmisel aastal uued samateemalised, sest äkki on just uued need õiged. Aga kõige kavalamad lugejad usuvad, et õiged sõnumid on peidetud sinna, kust iga lihtsurelik otsidagi ei oska, ning siirduvad eesti kirjanduse riuli juurde ja ostavad endale vastilmunud luulekogu. Tänu neile jätkub eesti kirjanikul põhjust rõõmustada ning edasi kirju- tada.

Krista Kaer Lootusrikkalt muutuvasse tulevikku

Kirjastaja, tõlkija ja toimetaja Krista Kaer alustas oma ettekannet pessimistliku statistikaga. 15 aasta tagusega võrreldes on ilmuvate raamatute nime- tuste arv langenud 20% ja tiraažid 60%. Kui 2015. aastal oli Eestis mõnda raamatut lugenud 80,9% elanikest, siis aastal 2023 vaid 69,2%.

Kodumaiste autorite teoste kõrval on Eestis jätkuvalt oluline roll tõlkekirjandusel, millest eesti raamat ju 500 aastat tagasi ka alguse sai ning kustkaudu tänagi uued stiilid, väljendusvormid ja sõnad käibesse tulevad. Tõlkeramatute kokkukui- vavad tiraažid sunnivad kirjastajaid kindla peale välja minema, jättes üha vähem ilmumisvõimalusi uudsele ning rikastavale.

Kirjastaja, tõlkija ja toimetaja Krista Kaer. Foto: Andres Tennus

Eesti keele tulevik ning saatus on endiselt raamatu kätes. Rikast sõnavara ning väljendusoskust ei omanda inimesed mujalt kui emakeeles loetud ilukirjandusest. Võõrkeeles lugemine, ka ilukirjan- duse osas, on tore seni, kuni vähemalt sama palju loetakse emakeeles. Vastasel korral on tulemuseks sõnavaraliselt ja grammatiliselt piiratud ehk pidžini tasemel väljendusoskus nii eesti kui inglise keeles.

Möödas on ajad, kui kogu eesti rahvas ühte ja sama vastilmunud raamatut luges ning seda kõnnesse võttes said kõik aru, millest jutt käib. Õnneks pakuvad viimasel ajal loodavad raamatu- klubid uusi võimalusi mõtteid vahetada.

Loodetavasti võtavad lapsevanemad tuld hiljutiste uuringute tõdemusest, et raamaturiilitega kodu- dest pärit lapsed, kes ka ise loevad, on elus pika puuga edukamad. Ehk saabub lõpuks kauaoo- datud aasta, mil suure raamatu-uuringu tarvis raha leitakse.

Laste lugemist ei tohiks ühegi rumala raamiga piirata, ei lasteraamatute maksimaalse lehekülgede arvu ega vanusepiirangutega, ei poiste ega tüdru- kute raamatutega. Ühtegi raamatut ei tohiks lapse käest ära võtta.

Kirjanik ja teoloog Meelis Friedenthal. Foto: Andres Tennus

Eestis ei tohiks enam sulgeda ühtegi raamatukogu. Tänapäeval võib raamatukogu üha enam kirjeldada kui „viimast laaket maja“ kurja ilma piiril, valgusega aknas, sooja toa ning raamaturiuliga, kust iga sisseastuja võib hingekosutust leida.

Meelis Friedenthal Teadus ja kirjandus – 500 aastat mõtlemist Eesti- ja Liivimaal

Kirjanik ja teoloog Meelis Friedenthal alustas enda eesti kirjakeele tähtsusele ja rollile pühendatud ettekannet tähtpäevakeskselt ehk 1525. aastal Lübecki sadamas konfiskeeritud esimesest eesti

Bioloog Toivo Maimets. Foto: Andres Tennus

keelt sisaldanud trükisest. Ta hindas enim tõenäoliseks oletust, et tegemist oli Martin Lutheri poolt 1523. aastal avaldatud ristimisraamatukese (*Tauffbüchlin*) tõlkega eesti keelde. Tõestamise korral oleks tegemist vägagi sümboolse kokkulangevusega, sest ühe rahva jaoks on kirjakeele omandamisel sama tähendus kui ristimisel äsjasündinud lapsele – avanemine ja liitumine kultuurrahvaste kogukonnaga, *respublica literaria*'ga.

Keeleta on raske mõtlemisest mõelda. 18. sajandi inglise filosoof Thomas Hobbes defineeris mõtlemise kui sõnadega manipuleerimise. Ta oli ajast pisut ees, aga tänapäeval on tehisaru loomise aluseks saanud „sõnatünnid“. Kirjakeel ja raamat, võimaldades ajas tagasi ulatuvat kommunikatsiooni, on süstemaatilise mõtlemise eeltingimuseks. Eesti kirjakeeleta mõtleksime tänapäeval kas saksa või vene keeles.

Eesti sõna „teadus“ saksa *Wissenschaft*'i vastena on oluliselt avarama tähendusega kui inglise *science*. Teadus ehk tõe kohta küsimine vajab suhtlusvõrgustikku. 1632. aastal avati Tartus koos ülikooliga ka trükikoda ja seeläbi liitus Eesti globaalse võrgustikuga. Juba siis valdasid Tartus töötanud teadlased mitmeid keeli ning olid veendunud, et vaid ühe keele valguses ei saa me paljustki aru, sest iga keele sõnad avavad asju erineval moel. Uku Masing oli veendunud, et iga keel avab tervet maailma ainulaadsel moel. Oma kirjakeeleta oleks eestlased vaeslapsed ja globaalne kogukond Eesti vaatenurga võrra vaesem.

Mida rohkem me eesti keeles loeme ja kirjutame, seda rohkem oleme olemas, nii endale kui maailmale.

Toivo Maimets Loodusteaduste eestikeelne raamatutarkus

Bioloog Toivo Maimets keskendus ettekandes keele tähtsusele teadusliku mõtlemise võimal-

dajana. Ta tõi esile Marju Lepajõe sedastuse, et teaduse tegemise tarbeks tuleb selgelt näha ning mõista vahet tunnetus- ja suhtluskeelega. Tunnetuskeel, mis lubab kõige tundlikumalt ja nõtkemalt kirjeldada tähenduslikke nüansse ja mille rolli saab täisväärtuslikult täita ainult inimese emakeel, pakub teadlasele suurima võimaliku täpsuse ja vabaduse abstraktsete mõttekäikude kirja panemisel, mis on edasiviiva teadusmõtte aluseks.

Mitu erineva tähendusega sõna lume kohta leidub põhjarahvaste keeltes ning mitu ladina või inglise keeles? Keskaegse ladina monokeelse teaduse kesist viljakust on renessansi perioodi paljumeelse teaduse seitsmepeniikoormasammudega tänaseks juba piisavalt võrreldud. Erinevates keeltes mõtlemine aitab maailmas toimuvast paremini ning terviklikumalt aru saada, rohkem väärtuslikke ideid leida, et teadus paigal ei seisaks.

Millise kvaliteediga inglise keeles Eestis teadust tehakse? George Orwelli teoses „1984“ on esitatud kujutus „uuskeelest“ (*Newspeak*), mis klassikalise inglise keele asemele pidi astuma. Lihtsustatud grammatika ning üha väheneva sõnavaraga uuskeel pidi ära hoidma mitmetähendusliku ning detailirikka eneseväljenduse ja kriitilise mõtlemise, välistama abstraktsete konstruktsioonide nagu isiklik vabadus ja vaba tahe esilekerkimise. Maailma mastaabis ilmub enim teadustöid tänapäeval hoopis hiina keeles.

Kapitaalse „Rakubioloogia“ õpiku koostaja ning autorina tunnustas Maimets Johannes Piiperi teedrajavat rolli eestikeelsete kõrgkooliõpikute väljaandmisel ning enam kui 1500 uue väljendi põlistamisel eesti teaduskeelde, pidades oma kolleege ning ennast tema töö tänasteks jätkajateks.

Eesti rahvas on keeleusku rahvas, keel on meie enesetunnetuse, kultuuri ja iseolemise selgroog. Eesti keeles mõtlemine, kirjutamine ja teaduse tegemine on meie parim võimalik panus nii Eesti tulevikku kui maailmateadusesse.

Kirjanik ja tõlkija Maarja Kangro. Foto: Andres Tennus

Maarja Kangro Raamatuga pähe!

Kirjanik ja tõlkija Maarja Kangro, tõukudes paneeli pealkirjast „Raamat kui vabadus“, meenutas sissejuhatuseks enda kui stagnaaja lapse esmast suhet raamatuga. Tollastes oludes oli tõlkekirjandus Soome TV kõrval ainsaks aknaks vabasse maailma. Lääne autorite krimiromaanides oli temale süžeeist tähtsam tegelaste eluhoiak ja stiil, nende eluolu. Isegi tööpuudus läänes tundus ahvatlevam hallist nõukogude olimest. Teadmine teistsugusest ja inimväärsusest elust immuniseeris riiklikult pealesunnitud ideoloogia vastu.

Ettekandja arutles raamatu klassikalise füüsilise vormi rolli ning kestvuse üle. Kui koolitüdrukuna sai mänguhoos klassikaaslastele kättesattuva õpikuga mööda pead äsada, siis e-raamatuga pole see võimalik. Raamatuid toodetakse maailmas üha rohkem, mis seab inimesed silmitsi osadest vabanemise vajadusega. Tema- ning vanemaealistele on see sageli valus ja pühadust teotav, sest raamatut on tajutud kultusesemena. Teisalt arvas juba Sokrates, et teadmiste üleskirjutamine on esimene samm nende unustamise teel.

Kirjasõna digiteerimine on üldtunnustatud vajadus selle säilivuse, otsimise lihtsuse ja ruumi kokkuhoiu aspektist. Statistikaameti andmetel on eestikeel-

sete raamatute summaarne trükkimine langemas (2023. a eelnenud aastaga võrreldes 18%) ja nime-tuste lõikes on emakeelne e-raamat trükitule järele jõudmas.

Ometi on olemas miski, mis ei luba uskuda, et trükitud raamat ettenähtavas tulevikus iidsete savitahvlite kombel pelgalt huviväärsuseks muutuks. Stavangeri ülikooli uurija Anne Mangeri 2013. aasta katsed näitasid, et paberraamat ankurdab tähelepanu oluliselt tõhusamalt. Paberraamatut kasutanud gümnasistid omandasid enam teadmisi ja suutsid neid ka palju selgemalt struktureerida kui nende arvutiekraani skrollinud kaaslased.

Raamat kui füüsiline ese on tähtis kõigile, mitte ainult üleannetutele koolitüdrukutele, see ei saa ega tohi täielikult digimaailma kolida. Ettekandja rõhutas oma veendumust Martin Lutheri sõnadega: „Siin ma seisan ja teisiti ma ei saa!”

Maarja Undusk Raamatu kütkeis

Nahakunstnik ja luuletaja Maarja Undusk arutles raamatu tuleviku üle köitekunstniku vaatenurgast. Gutenbergi ajastu on sama hästi kui lõppenud ning valdav enamik trükipresse sulatusahjudesse rännanud, aga paberil raamat kestab muutunud ja jätkuvalt teiseval moel edasi.

Nahakunstnik ja luuletaja Maarja Undusk. Foto: Andres Tennus

Voorimehed on kadunud, aga hobuseid kasvatatakse ikka veel. Poemüüjad on toidupoodidest kadumas, aga uusi poode ehitatakse juurdegi. Kadunud köitekodadest on kahju, aga uued raamatud poeriiulil on korralikult vormistatud ning köidetud. Raske on viimase üle mitte rõõmustada, kui mäletada raamatute häbiväärset kvaliteeti kusagil 1980ndatel.

Paberil raamat on muutumas eksklusiivseks kaubaks nagu vinüülplaadid või sullepeadki. Arvutit või telefoni sõrmitsevad noored oskavad endiselt lugeda, kuid on oma käega kirjutamise oskuse suuresti minetanud. Enam kui paari lause käsitsi kirjutamine või käsitsikirja lugemine nõuab neilt ületamatut pingutust. Tudeng otsib sõpradelt abi, et mõista õppejõu käsitsi tehtud ääremärkusi paberile välja trükitud uurimistöo servadel.

Paberil raamat on mitmes mõttes kolmemõõtmeline, e-raamat kahemõõtmeline. Kui lugejat võib võrrelda interpreediga, siis seda enam on interpreediks köitekunstnik. Maailma mastaabis on köitekunst jätkuvalt hinnatud ning võib paberraamatu luksusesemeks tõustes isegi taganõutavaks osutuda. Kuna Eesti on eksklusiivsete asjade jaoks liiga väike, siis lõpetab kunstiakadeemia köitekunsti õpetamise.

Kõigi kaasaegsete ja tulevikus avanevate moodsate võimaluste ärakasutamine on enesestmõistetav ning vajalik, kuid kõike seni osatut pole mõistlik unustada. Teatud praktilised oskused oleks targem siiski säilitada. Kõneleja meenutas Hendrik Relvet, kes ürgmetsas lõkke ümber kohapealt hangitud õhtusööki nautivale sõprade grupile osutades sõnas, et need on ellujääjad. Kindlasti oskasid nad ka käsitsi kirjutada. Ei tasu uskuda, et meid praegu ümbritseva maailma mugavus kestab veel järgmised 500 aastat. Praktilised oskused ja kunst on inimesi kõigil aegadel elus hoidnud ning kitsikuses toetanud, sageli on ka põue pistetud raamat raskel hetkel hingepidet pakkunud.

Anu Lamp Vabadus algab raamatust

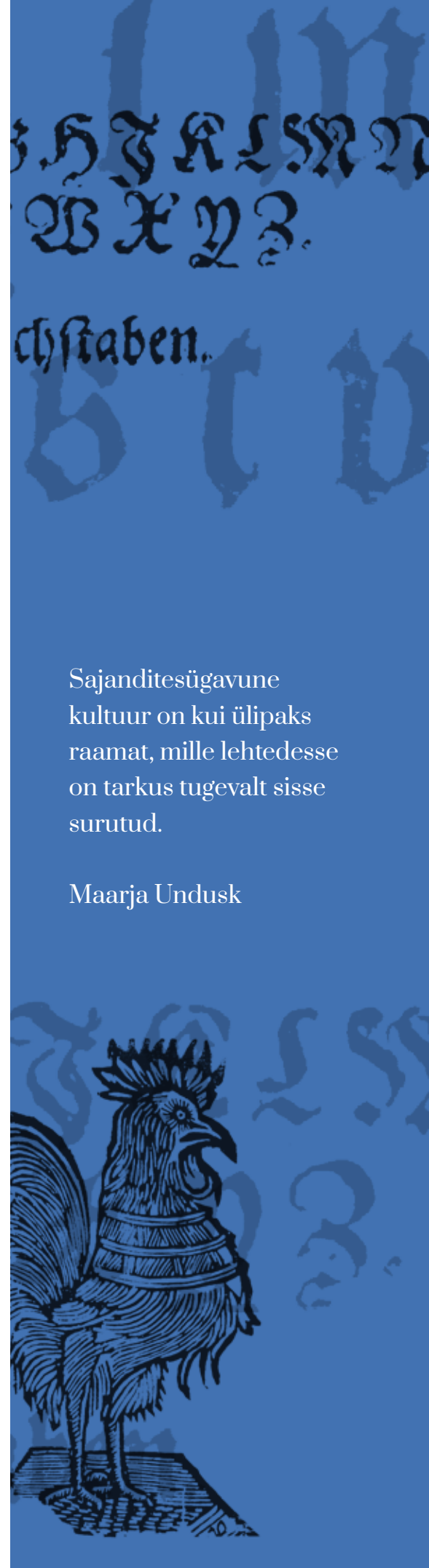
Näitleja Anu Lamp jagas videosalvestuse kaudu kuulajatega kahte mälestuskildu juhtumistest, mil ta kõige eredamalt tunnetas raamatu seost vabadusega.

Päris näitlejakarjääri alguses mängis ta paaži Merle Karusoo lavastuses „Püha Johanna“ Noorsooteatris. Seal oli stseen, kus tegelastele kangastusid tulevikupildid Reimsist ja Winchesterist. Videotehnika oli tol ajal veel kättesaamatu ning kujutluspilt manati publiku ette näitlejate sõna jõul. Proovi ajal saalis istunud Anu Lamp nägi – enda vaimusilmas – sedasama, mida näitlejad laval, ning puhkes nutma. Näitlejad nägid päriselt kohti, mida nad kunagi polnud näinud ega saanud kunagi nägema. Näitlejanna valas pisaraid, mõeldes mõtte- ja kujutlusvabaduse väe peale, mida kätkes endas raamatusse trükitud sõna, ning samuti vanglariigi pärast, kus tema ja ta kaasaegsed pidid elama, sest kogu ülejäänud maailm oli nende eest füüsiliselt suletud.

Keskkoolis tõi klassijuhataja Kristi Tarand tundi kaasa kattepaberis Henriku Liivimaa kroonika eestikeelse tõlke. Klassi ees raamatut käes hoides koges tulevane näitlejanna esmakordselt, kuidas tundmatu tekst võimu haaras ning dikteeris, kuidas seda ette lugeda. Stiil oli ootamatu – tõstetud, suursugune, lugulaululik, samas elegantne ning nõtk. Ta oli lummatud. Järgmisel kevadel laenutas Anu Lamp raamatukogust Henriku kroonika, et seda teksti teatrikooli sisseastumiseksamil kasutada. Kodus selgus, et tegemist on täiesti võõra, kuiva ja puise tekstiga, Jaan Jungi tsaariaegse tõlkega. Alles uuel sajandil mõistis ta, mis tegelikult juhtus. Õpetaja oli nendega jaganud 1962. aastal Stockholmis Vaba Eesti kirjastuses ilmunud Julius Mägiste tõlget. Nõukogude võimu kogenuna oli ta teose päritolu targu enda teada jätnud. Mägiste kasutatud eesti keel oli ühtaegu originaaltruu ja rahvapärane, sisaldades nii rõhutatult arhailist kui keeleuuenduslikku sõnavara. Tõlge oli ühest küljest rahvuslikke juuri otsiv ja teisalt samavõrra modernistlik eesti kultuuri projekt, mis mõjus imeliselt. Tagantjärele hinnates lummas teda tookord tekstis tunnetatud vabaduse maitse ning jõud. Vabadus algab raamatust!

Aastaraamatu ilmumise ajaks on varasematest pikem eesti raamatu aasta (30.01.2025–14.03.2026) ümber saanud. Loodetavasti kõnetavad Hando Runneli sõnad „Kiri algab kirikust, rahvas algab raamatust“ eesti rahvast nii järgmisel trükisõna juubelil kui ka aastasadade pärast.

Konverents on järelvaadatav: <https://uttv.ee/naita?id=36287>

Sajanditesügavune kultuur on kui ülipaks raamat, mille lehtedesse on tarkus tugevalt sisse surutud.

Maarja Undusk